

TRINGLI ISTVÁN

Segítők a későközépkori hatalmaskodásokban

A tanulmány célja, hogy három példa alapján tisztázza, hol a segítők helye a későközépkori önhatalmú jogérvényesítésben, némi magyarázatra szorul. Eddig ugyanis esettanulmányok segítségével még sem a hatalmaskodóknak, sem az állítólagos károsultaknak a konfliktusokban játszott szerepét nem írták le pontosan. Egyáltalán, a magyar történeti irodalom – néhány kivételtől eltekintve – épp csak megemlítette a hatalmaskodásokat.¹ Előbb foglalkozni a hatalmaskodás segítőivel, mint a vezetőikkel, hasonlatos ahhoz, ha valaki egy eddig le nem írt háború történetét először az egyszerű katonákon keresztül ábrázolja, és későbbre ígéri a konfliktus diplomáciai, stratégiai és taktikai feltárását. Ennek ellenére a segítők szerepének megértése megkönnyíti, hogy helyesebben lássuk az önhatalmú jogérvényesítés egyes eseteinek motivációit.

Magyarországon nincsenek – vagy alig vannak – olyan középkori szeriális források, amelyek segítségével egy-egy hatalmaskodást pontosan le lehetne írni. Az ilyen cselekményekre mégis igen nagy számban vonatkoznak iratok. Ennek az a magyarázata, hogy a fennmaradt középkori források jelentős része jogi jellegű. Hozzávetőlegesen a késő középkori oklevelek 10-30 % -a valamilyen módon kapcsolatba hozható az ilyen esetekkel.²

A következőkben elemzésre kerülő három eset, illetve esetscsoport jól reprezentálja a hatalmaskodások jelentős részét. Az első kettő bagatell ügy volt: mindkét alkalommal két szomszédos birtokos szomszédos településeinek határvillongásai vezettek hatalmas-

¹ KÖFALVI TAMÁS: *A hatalmaskodás bűne a középkorban*. Győri tanulmányok 24 (2001) 89–119. pp.; uő.: *A hatalmaskodás bűne és a nők a középkori Magyarországon*. Palimpszeszt 21 (2004); uő.: „... a rosszat rosszal tetézve”. *Hatalmaskodási esetek a középkori Dél-Dunántúlon*. Szeged, 2006; ISTVÁN TRINGLI: *Fehde und Gewalttätigkeit. Vergleich eines germanischen und ungarischen Rechtsinstituts*. in: Hg. Balogh Elemér u.a., *Legal Transitions. Development of Law in Formerly Socialist States and the Challenges of the European Union* (A Pólay Elemér alapítvány könyvtára 17.) Szeged, 2007. 281–286. pp. A régebbi irodalomból egy jogtörténeti tanulmányt és egy településtörténeti könyv részét érdemes kiemelni. DEGRÉ ALAJOS: *Kártértés Anjou-kori magánjogunkban*. In: Emlékkönyv Szentpéteri Imre születése 70. évfordulójának ünnepére. Bp. 1938. 116–129. pp. SZABÓ ISTVÁN: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Bp. 1966. 153.skk. Jellemző módon, ez utóbbiban a fejezetcím „A feudális 'magánháború'” címet viselte. Két eset ismertetése: HERMANN ZSUZSANNA: *Miképp került Divény vára a Balassák kezére?* Levéltári Közlemények 63 (1992) 61–70. pp. és E. KOVÁCS PÉTER: „Összetörték, elrabolták.” *Egy szlavóniai mezőváros anyagi kultúrája az 1520. évi hatalmaskodás tükrében*. Történelmi Szemle 39 (1997) 387–400. pp.

² A becslés a Zsigmond-kor békés korszakából, 1424-ből származik. A januárban kelt iratok egytizede, a júniusiaknak 30% hozható valamilyen formában kapcsolatba az önhatalmú jogérvényesítéssel. Ez a szám valószínűleg valamivel magasabb, mert a per tárgyat nem közlő halasztó levelek egy része is hatalmaskodási ügy. *Zsigmondkori oklevéltár*. XI. (1424) közléstesi: Neumann Tibor, C. Tóth Norbert Bp. 2009.

kodásokhoz, illetve hatalmaskodás-jellegű cselekményhez. Mindkét esetet a földesúri levéltárak tartották fenn, az egyiket az óbudai klarissza apáca rendháznak a török elől Pozsonyba menekített levéltára, a másikat pedig a Perényi család nyalábi ágának levéltára. Az első ügyre vonatkozó forrásokat részben, a másodikra vonatkozókat teljes egészében kiadták magyar nyelvű regesztákban.³ A klarisszák levéltárában megőrzött hatalmaskodás-sorozatról 1958-ban készült egy településtörténeti tanulmány, amely azonban nem tekintette céljának az ügyek jogi és társadalmi elemzését.⁴ A harmadik eset az előző kettőnél első pillantásra súlyosabbnak tűnik: két, perben álló, előkelő nemesi család jogvitája vezetett egy kastély ostromához. Erről az ügyről mindössze néhány oklevél – köztük a legfontosabb, a sértettek elmondásán alapuló vizsgálatra utasító levél – maradt fenn, melyet egy vagy két családi levéltár töredéke őrzött meg.⁵

A hatalmaskodás és a jogos erőszak

A hatalmaskodás jogsértés: erőszakkal vagy erőszakkal való fenyegetéssel történő jogtalan akaratervényesítés.⁶ A róla szóló források túlnyomó része elfogult véleményen alapszik, leggyakrabban a sértett fél kérésére elvégzett vizsgálatokban és tiltakozásokban említik e cselekményt. Nagyon ritkán, mondhatni elvétve, találkozunk csak a végső ítéletet kimondó ítéletlevéllel. Valamivel több békelevél maradt fenn, amelyekben a vitatkozó felek egymással önként kiegyeztek vagy fogott bírói ítélettel vetettek véget a jogvitának. Ha együttesen számítjuk a kétféle ítéletlevelet, még akkor is csekély összeget kapunk. Több-kevesebb bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a hatalmaskodási panaszok talán egy-két százalékának végső kimenetelét ismerjük csupán.⁷ Elképzelhetetlen, hogy a többször kiselejtezett középkori levéltárakban mindenütt a kis bizonyító értékű panaszleveleket őrizték meg, az ítéletleveleket pedig kidobták volna. Valójában az történt, hogy a panaszosok által hatalmaskodásnak nevezett erőszakos cselekményekről kiderült, hogy azokat az elkövetők részben jogosan hajtották végre, ezért a felek ki-

³ *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Bártfai Szabó László, Bp. 1938; *A Perényi család levéltára. 1222–1526*. közléteszi: Tringli István, Budapest, 2008. Habár a Perényi okmánytár erre nem hivatkozik, a levelek némelyike megjelent teljes szövegű közlésben is: *Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*. közli: Berzeviczy Albert, Bp. 1914.

⁴ ÉRI ISTVÁN: *Cegléd és Nyársapát határvillongásai a XVII. század végéig*. Adatok Nyársapát történetéhez. (Ceglédi füzetek 4) Cegléd, 1958.

⁵ DL 34256. és DF 279397. A vizsgálatról készült oklevél egymással teljesen megegyező példányai közül az egyik a magyar kamara levéltárába került, majd onnan a budapesti Országos Levéltárba, a másik pedig a Draskovics család levéltárába, amelyet ma Zágrábban őriznek. Látszólag mindkét oklevelet az egyik alperes Bajnai Both András számára állították ki. A zágrábi példány a Draskovics család levéltárába valószínűleg a Bajnai Both család irataival együtt került, a kamarai levéltári azonban lehet, hogy az egykori Jaksics család levéltári anyagának része. Mivel a Draskovics levéltárban levő példány épebb, ezért a továbbiakban mindig erre hivatkozom.

⁶ TRINGLI ISTVÁN: *Hatalmaskodás*. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. IV. Bp. 2005. 49. p.

⁷ Próbaképpen átnéztem a nádori bíróság Szapolyai István nádor alatt (1492–1499) kibocsátott összes oklevélét. E bíróság előtt viszonylag kevés hatalmaskodási pert indítottak; a hatalmaskodási ügyek rendes főruma e korszakban a személyes jelenlét bírósága volt. Kb. 230 hatalmaskodással kapcsolatos oklevél maradt fenn, a bíróság elé került ügyek száma ennél jóval magasabb volt. A 230 oklevélből mindössze kettő volt végítélet, ezen kívül egy részítélet született hatalmaskodási panasz ügyében.

egyeztek, a pert pedig megszüntették. A hatalmaskodási perek túlnyomó része sem a tárgyalásig, sem az ítélethozatalig nem jutott el. A magyar levéltárak tucatjával őriznek olyan egyszerű békeleveleket, melyek csak a kölcsönös ellenségeskedés és a perek megszüntetését rögzítik, az ügyekről nem is szólnak részletesen.⁸

A magyar nyelvnek – a germán Fehdetől eltérően – csak a jogtalan erőszakra volt neve, ez volt a hatalmaskodás. A hatalmaskodási perekben a hatalmaskodással vádolt személyek rendszeresen érveltek úgy, hogy ők a cselekedetet nem hatalmasul, hanem jogosan követték el. A jogos erőszak tehát nem volt hatalmaskodás, hanem maga a jog. A hatalmaskodásokról szóló panaszlevelekben leírt cselekmények jelentős része jogos erőszakon alapult, ezt azonban a sértett felek vagy ügyvédjeik nem ismerték be, ők csak a saját, vélt jogaikat ért sérelemről számoltak be. Ez a sérelem gyakran történt erőszakkal vagy erőszakkal történő fenyegetés útján. Az önhatalmú erőszak önmagában azonban nem volt bűn. A magyar jogban létezett a jogrendszer által tolerált, saját erőszak intézménye, ezeket azonban a többségükben egyoldalú források miatt nem tudjuk elkülöníteni az igazi jogtalan cselekedettől, a hatalmaskodástól. Mivel a hatalmaskodási panaszok nagy részéről a már saját korukban sem derítették ki, hogy az ott elbeszélt tetteket jogosan vagy jogtalanul hajtották-e végre, ezért a továbbiakban a hatalmaskodás szót használok az önhatalmú erőszak jogos és jogtalan formájára egyaránt.

Helyszínek, tettesek és sértettek

Az első két hatalmaskodás, illetve hatalmaskodás-sorozat egymással határos településeken történt, és a véletlen úgy hozta, hogy ezek egyben megyék határán is feküdtek.

A Pest megyei Cegléd a 15. századtól kezdve mezővárosnak számított, amelyhez a középkor végén nagy kiterjedésű legelők és szántóföldek tartoztak. Ezeknek jelentős részén a tatárjárás előtt sok kisebb falu határa osztozott.⁹ A mongol hadjárat során e falvak elpusztultak, és nem népesedtek be újra, földjeik pedig beolvadtak a szomszédos településekbe. Az új határok a 14. században még álló templomromok mentén húzódtak. Az egykori településeket azonban saját névvel rendelkező pusztaként továbbra is számon tartották.¹⁰ A város és az egész vidék erősen mezőgazdasági jellegű volt, az állattenyésztés külterjes módszerekkel történt, de jelentős volt a gabonatermelés is. A várostól délre fekvő első falu, Nyárasapát már a szomszédos Külső-Szolnok megyéhez tartozott. A mezőváros birtokosa az óbudai Boldogasszony klarissza kolostor, Nyárasapáté pedig a Nyárasapáti család volt.¹¹ Az Alföld keleti felében, három megye, Szatmár, Szabolcs és Bereg találkozásánál, eredetileg Szatmár megyében, ugyanazon út mellett feküdt két

⁸ A Mátyás-kori ún. Magyi-féle formuláskönyv megőrzött egy egyszerű és egy részletesebb hatalmaskodási „nyugtát”, azaz békelevelet. MARTINUS GEORGIUS KOVACHICH: *Fomulae sollemnes styli*. Pest, 1799. II. 347, 348. Szerzőjére: *Bónis György: Középkori jogunk elemei*. Budapest, 1972. 153. p.

⁹ OPPEL JENŐ: *Cegléd 1730-ig*. Cegléd, 1931.

¹⁰ TRINGLI ISTVÁN: *Pest megye a késő középkorban*. In: Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. szerk.: Torma István, Zsoldos Attila, Bp. 2011. 75–194. pp., 103. p.

¹¹ A tanulmány szövegében mindenütt azt a középkori névformát használok, amelyen a falut és a családot kivétel nélkül említették. A mai Nyárasapát falunév a szokásos nyelvi egyszerűsődéssel és népi etimológiával keletkezett.

szomszédos falu, Dobos (ma: Nagydobos) és Pályi (ma: Ópályi). Az előbbi egy bárói család, a Perényiek nyalábi ága birtokolta, az utóbbi pedig az alább ismertetendő konfliktus idején Hunyadi Mátyás felesége, Beatrix királyné kezén volt.¹² A harmadik esetben szereplő település, Árpatarló az ország déli határvidékén, a Duna és a Száva közt Szerém megyében feküdt. Történetéről keveset tudunk: a Zsigmond korban kezdődő oszmán betörések e vidéket érintették először, ez volt Magyarország legkorábban oszmán uralom alá került megyéje, amelyet a szultán a mohácsi csata után azonnal megszállt. A hódoltság alatt a középkori források túlnyomó része elpusztult, és a lakosság kicserélődött. A település neve néhány évtized alatt megváltozott, az egykori magyar név eltűnt, helyette a Ruma nevet kezdték használni, ma is e nevet viseli a szerbiai Vajdaságban fekvő település.¹³ Árpatarlót a 15. század végén már mezővárosnak (*oppidum*) tekintették, ugyanekkor építhettek birtokosaik egy kastélyt a városban, amelyet a hatalmaskodás során, 1496-ban említettek először. A kastélyépítés e tájon teljesen normális jelenségnek számított: az ország déli megyéit nem csak a határon fekvő királyi várak védték az oszmán támadásoktól, hanem a birtokosok maguk is erődítményeket emeltek. A kastély (*castellum*) nem jelentett igazi várat (*castrum*), csupán megerősített udvarházat: alapterülete nem lehetett túl nagy, védőfala nem lehetett jelentős, árka talán nem is volt.¹⁴

A klarissza kolostor az ország egyik legelőkelőbb zárdája volt, amely 1368 óta mondhatta magáénak Cegléd mezővárosát.¹⁵ A viszonylag nagy lélekszámú város hatalmas területet foglalt el, mint birtok azonban önmagban állt, és nem függött össze az apácák más birtokaival. A város és a kolostor között több mint nyolcvan kilométert kellett szekerezni, ráadásul a dunai réven is át kellett kelni. A kolostort az apátnő által kinevezett tiszttartó képviselte Cegléden, aki a konfliktus idején, 1469-ben nemesi származású volt.¹⁶ A Nyárasapáti család birtoklásának eredetét nem ismerjük. A 15. század-

¹² CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Bp. 1890. I. 473. p., 482. p.; NÉMETH PÉTER: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*. Nyíregyháza, 2008. 63, 213. p.

¹³ CSÁNKI: *Magyarország történelmi földrajza. II.* 234. p.; ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén*. Digitális térkép és adatbázis. CD-ROM Budapest, 2001.

¹⁴ KOPPÁNY TIBOR: *A középkori Magyarország kastélyai*. (Művészettörténeti Füzetek 26) Budapest, 1999; uő.: *Erődített nemesi udvarházak a késő-középkori kora-újkor Magyarországon*. In: Koppány Tibor: *A castellumtól a kastélyig*. Tanulmányok a magyarországi kastélyépítés történetéből. Szerk.: Domokos György, Budapest, 2006. 61–66. pp.; HORVÁTH RICHÁRD: *Rendszertelenség a rendszerben? A késő középkori castellumok és az írott források*. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai*. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére. Szerk.: Feld István és Somorjai Selysette Budapest, 2008. 9–20. pp.; uő.: *Mitől vár a vár? Márkusfalvi Mátyás várépítési kísérlete 1507-ben*. Várak, kastélyok, templomok 8 (2012) 8–11. pp.

¹⁵ KARÁCSONYI JÁNOS: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I–II. Bp. 1922–24. II. 482–509. pp.; KUBINYI ANDRÁS: *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig)*. In: *Budapest története II.* főszerk.: Gerevich László, Bp. 1973. 7–240. pp., 78. p.; BERTALAN VILMOSNÉ: *Az óbudai klarissza kolostor*. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Szerk.: Haris Andrea (Művészettörténet–Műemlékvédelem 7.) Bp. 1994. 153–169. pp. A királyi adománylevél: DL 5698., a királynéi: 5699. A királyi oklevél kiadása: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*. studio et opera Georgii Fejér IX/4. 130., részlegesen: *Pest megye*, Bátfai 393.sz.

¹⁶ „Nicolaus Therek de Ders officialis religiosarum dominarum sanctimonialium in clasutro beate Marie virginis in Veteri Buda fundato degentium per ipsas in possessione earum Chegled vocata in comitatus Pesthiensti existenti constitutus” DL 16907.

ban két, egymáshoz közel eső faluban, Nyárasapátiban és a szintén Külső-Szolnok megyei Tetétlenben (ma: Köröstetétlen) voltak birtokosok, sőt valószínűleg e két falu kizárólagos urai voltak.¹⁷ A nevük előtt álló tiszteleti szó sokáig hiányzik a forrásokból, 1476-ban Nyárasapáti Györgyöt *egregiusnak*, magyarul *vitézlőnek* titulálták, ami arról árulkodik, hogy kortársai a nemesség jobb módú rétegéhez sorolták. Korábban a család valószínűleg az egyszerűbb és a jómódúnak tartott nemesek határán mozgott, presztízs-emelkedésük talán a 15. század második felében zajlott le. Két falujuk lakosságszáma biztosan nem érte el Ceglédét. A család nem véletlenül kapta Nyárasapát faluról a nevét, ott állt ugyanis a kúriájuk. A faluban élő jobbágyok fölött valószínűleg személyesen gyakorolták földesúri jogait, és vezették saját gazdaságukat. Jellemző módon, abban az oklevélben említik először a tiszttartójukat, amelyben *egregiusnak* is címezték őket.¹⁸ Korábban talán tiszttartót sem alkalmaztak.

Az egymás mellett fekvő Pályi és Szamosszeg 1470-ben, régi birtokosuk, a Cudar család kihalásakor háramlott királyi kézre, és valamikor Aragoniai Beatrix esküvője (1476) után lett királynéi birtok. Akárcsak Cegléd mezővárosa, e falvak is magányosan, a nagy királynéi birtoktömböktől távol, más birtokosok gyűrűjében álltak. A két falut a királyné kezén levő diósgyőri várhoz és uradalomhoz csatolták, az ottani várnagy parancsolt itt is.¹⁹ A falvak azonban Diósgyőrtől vagy 170 km távolságra feküdtek. A várnagy fennhatósága a mindennapi ügyekre aligha terjedhetett ki. A szomszédos Dobost a bárói rangú Perényi család a Zsigmond elleni 1403-as felkelés leverése után szerezte meg.²⁰ A Perényieknek a közelben volt ugyan még néhány kisebb birtokuk, de ez a falu – a királyné falvaihoz hasonlóan – nagy birtoktömbjeiktől elkülönülten, önmagában állt. Valószínűleg a kb. nyolcvan kilométerre fekvő nyalábi várból igazgatták.²¹ Mátyás király uralkodásának végén Perényi János a királyné ajtónállómestere lett.²² A királynéi udvarban ez volt a legmagasabb tisztség, Perényi pedig ideje nagyobb részét úrnője mellett, túlnyomórészt Bécsben töltötte. Az szinte bizonyos, hogy Beatrix királyné soha sem fordult meg itt. Pályi és Dobos lakói ezekben az esztendőekben aligha látták az udvarban élő uraikat, nemcsak tőlük, hanem még magas rangú intézőiktől is távol éltek mindennapjaikat. Nem tudjuk, hogy a királyné és Perényi kiket állított e falvak élére. Lehet, hogy még egy alacsony rangú tiszttartót sem bíztak meg helyi érdekeik képviselésével, hanem megelégedtek a falvak bíráival, akiknek a távol élő várnagyok levélben vagy küldöncök útján parancsoltak.

¹⁷ 1465: DL 16292; 1476: DL 17828.

¹⁸ 1476: „*Elias provisor curie egregii Georgii de Nyarasapath*” DL 17828. Az udvarbíró (*provisor curie*) elnevezés egy kétfalvas birtokos esetében kissé nagyképűen hangzik, e tisztség általában a tagoltabb igazgatású nagybirtokokon szokott előfordulni, ekkora birtokon beérték a tiszttartóval (*officialis*) is. A régió nemesi társadalmára: TRINGLI: *Pest megye*. 2001. 133. p.

¹⁹ Perényi 628. sz. Itt ugyan csak Pályinak Diósgyőr alá tartozásáról van szó, de semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy a szomszédos Szamosszeg is oda tartozott. A diósgyőri uradalomra: WENZEL GUSZTÁV: *Diósgyőr egykori történelmi jelentősége*. (Értekezések a történeti tudományok köréből 2, 7) Pest, 1872. és DRASKÓCZY ISTVÁN: *A Miskolchoz csatolt települések középkori története*. In: Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig. főszerk.: Dobrossy István, Miskolc, 1996. 131. p.

²⁰ Perényi 265.sz.

²¹ Perényi 426. sz. 1510-ban már állhatott itt a Perényieknek egy kúriája, innen idézték ugyanis meg Perényi Gábort.

²² TRINGLI ISTVÁN: *Mátyás király és a Perényiek*. Levéltári Közlemények 63, 1992, 189. p.

A Szerém megyei Árpatarlói mindig egy kisebb uradalom központja volt, azaz néhány közeli települést innen igazgattak a birtokosok. 1496-ban egy falu és egy pusztát tartozott hozzá.²³ A 14. században egy itt és Pozsega megyében birtokos família volt a terület ura.²⁴ 1419-ben az Árpatarlóiak egyik ága elzálogosította az uradalom felét egy előkelő családnak, a Macedóniaknak, akik rögtön elcserélték egy másik jómódú famíliaval, a Marótiakkal.²⁵ Az Árpatarlóiakkal utoljára 1446-ban találkozunk, nem sokkal ez után a család valószínűleg kihalt.²⁶ Ekkortájt kaphatta meg egy Magyarországra költözött előkelő szerb család, a Jaksicsok nemzetsége a mezővárost tartozékaival együtt és a környékén még néhány más falut. A Jaksicsok többek közt összeházasodtak a Magyarországra menekült szerb uralkodó dinasztiával, a Brankovicsokkal, utódaikkal a despotai székben, a Beriszlókkal és Szent Száva hercegeivel, a bosnyák Vukcsicsokkal. Nagyobb birtokaik nem itt, hanem az ország belsejében feküdtek; a Csanád megyei Nagylak után kapták nemesi előnevüket is, azután Nagylaki Jaksicsoknak hívták őket. A Jaksicsok Mátyás király fontos hadvezérei voltak, diplomáciai szolgálatot is végeztek, pozícióikat a Jagelló dinasztia alatt is megőrizték.²⁷ 1496-ban két unokafivér, Márk és Dömötör voltak Árpatarlói birtokosai. A kastély ugyan nem volt a család fő rezidenciája, de a családtagok többször is megfordultak itt. A hatalmaskodás idején, 1496-ban a kastélyban tartózkodott Jaksics Márk.

A cselekmények

A nyárasapátiak és az apácák városa közti konfliktussorozat négy évtizeden keresztül tartott. Először 1434-ben vádolták meg a klarisszák Nyárasapáti Sebestyént és két fiát, hogy az ő kárukra (*in preiudicium*) elfoglalták három pusztájukat.²⁸ Úgy tűnik, az ügynek nem volt folytatása, 1444 őszén azonban hirtelen kitört a konfliktus. Sebestyén fia: István a két település közti vitatott területen lefoglalta a ceglédiek marháit, majd október 21-én néhány kísérője társaságában Ceglédre lovagolt, hogy az ottani tiszttartótól favágási engedélyt kérjen. Ezt a tiszttartó megtagadta, mire ő foglyul ejtette, és magával hurcolta, a városon kívül rátalált egy ceglédi lakosra, őt is elfogta, és mint egy lovat (*ad instar equi*) megkötözte. A ceglédiek összefutottak, kiszabadították előljárójukat és pol-

²³ „castellum et oppidum Arpatharlo, necnon possessionem Lywko ac predium Ozyan” DF 279397. Oszjan pusztája szláv neve a magyar Aszuágból alakult ki, mely 1420-ban is Árpatarlói tartozéka volt, csak akkor még valószínűleg lakott faluként. Ekkor egy Almás nevű birtokot is tartozékai közt említettek. Ezt vagy elidegenítették, vagy a század végére név nélkül olvadt bele Árpatarlói tartozékaiba. *Zsigmondkori okmánytár* VII. 2342, VIII. 276. p.

²⁴ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. coll. T. Smičiklas, Zagreb, 1911. IX. 116. p. (Anjou-kori oklevéltár. szerk. Blazovich László, Gécz Lajos, Bp.-Szeged, 1991. VII. 85.) 1415-ben az itt birtokos családot Árpatarlóiak nevezik. *Zsigmondkori okmánytár* V. 911. p.

²⁵ *Zsigmondkori okmánytár* VII. 521. p.

²⁶ DL 13912.

²⁷ BOROVSKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig*. I-II. Bp. 1896–97. II. 418. p.; uő.: *A nagylaki uradalom története*. (Értekezések a történeti tudományok köréből 18, 10) Bp. 1900.; ENGEL PÁL: *Magyar középkori adattár*. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. CD-Rom Budapest, 2011. Jaksics család.

²⁸ DL 12595. (*Iratok Pest megye történetéhez*. *Oklevélregeszták 1002–1437*. Bakács István, Bp. 1982. <Pest megye múltjából 8>) 1530.sz. A ceglédi tiszttartó ezúttal is nemes, bizonyos Pátyodi László volt.

gártársukat.²⁹ A tumultus során Nyárasapáti elvert egy támadót, azonban ő sem úszta meg szárazon: a ceglédiek fegyverekkel, „hatalmasul” (*potentia mediante*) támadtak rájuk, két lovuk a nyíllövésektől elpusztult, három pedig megsérült.³⁰

Ezután egy évtizedig megint nem hallunk a két település közti viszályról. 1454 nyarán aztán újra felforrósodtak az indulatok. A család feje ekkor már az egy évtizeddel korábban emlegetett István testvére, László volt, aki „fia tudtával és beleegyezésével” és egy jobbágyával „hatalmasul és fegyveresen” (*manibus armatis et potentiarius*) az egyik réten kaszálót két ceglédi polgárra tört. Elverték és megsebesítették őket, a náluk levő dolgaikat elvették, a lekaszált szénát pedig természetesen magukkal vitték.³¹ Néhány héttel később, július 25. környékén Nyárasapáti László a ceglédiek földjén nőtt szénát learattatta. Ekkortájt történhetett, hogy két kaszáláson kapott ceglédi szénáját és lovát elvették.³² A következő években hasonló panaszokkal találkozunk. Nyárasapáti László állítólag Cegléd területéről egy marhát elhajtatót, elvitette a szénát, különböző szántóföldeket és kaszálókat foglalt el, mindezt *potentia mediante*. Egyik esetben tíz jobbágy segítségével foglalta el Besenyő és Töröttgyház pusztákat.³³ A vádaskodás kölcsönös volt. 1455 decemberében három ceglédi lakos az apácák parancsára elfoglalta az egyik vitatott pusztát, az asztagokban álló kölest elvitték.³⁴ Újabb tíz éves szünet következett, amikor 1465-ben a Nyárasapáti családnak immáron a harmadik generációja, Nyárasapáti György került konfliktusba a várossal. Az akció kitervelője ezúttal egy közei, Külső-Szolnok megyei birtokos, Vezsenyi László özvegye volt. Az ő biztatására 157 emberrel, lovasokkal és gyalogosokkal vegyesen, tört rá Ceglédre, és a városlakókat elverte. A Nyárasapáti által vezetett csapatban ott volt tizenöt környékbeli nemes, valamint két kun. Velük tartottak az özvegy, Nyárasapáti és Kátai Lénárd birtokain élő parasztok is. Ekkortájt foglalta el Nyárasapáti az egyik településhatáron álló pusztát.³⁵ Négy év múlva egy ceglédi a nyárasapáti malomba vitte a gabonáját öröltetni. Hazafelé tartva állítólag már Cegléd területén járt, amikor Nyárasapáti György és felesége továbbá 20 fegyveres jobbágyuk „fegyveresen és hatalmasul” (*armatis et potentiarius manibus*) rajta ütött, elfogták, a szekerét, a szekeret húzó ökröket valamint a lisztet elvették tőle. A ceglédit és az elkobzott holmit bírói felszólításra sem adták vissza.³⁶ Ezen a nyáron az egyik vitatott kaszálót is lekaszálták „hatalmasul” (*potentia mediante*) a nyárasapátiak, majd Nyárasapáti György az egyik pusztán álló, kettős törzsű tölgyfát, melyet a ceglédiek a két település határjeleként tartottak számon, kivágatta, és abból készíttette el kúriája kapuját.³⁷ Néhány hét múlva a ceglédi tisztartó visszavágott. Őt kör-

²⁹ Az itt idézett források közül ez az egyetlen, amelyik a *hospes*, *cohospes* szavakat használta a mezőváros lakóira.

³⁰ DL 13814. (*Pest megye*, Bártfai 719.sz.)

³¹ DL 14858. (*Pest megye*, Bártfai 803.sz.)

³² DL 15003, 15004 (*Pest megye*, Bártfai 821.sz.), DL 15050, 15052, 15053.

³³ DL 15049, 15041, 15048, 15051, 15081.

³⁴ DL 15012.

³⁵ DL 16292. (*Pest megye*, Bártfai 918. sz.)

³⁶ DL 16836.

³⁷ „quandam arborem ilicis ikresthelfa vocatam, metalem inter ipsas possessionem Nyarasapath ac predium Theretheghaz, necnon oppidum Czegled pro meta consignatam” DL 16891, 16892. A valószínűleg mestersegesen sarjasztott, ikrestölgyfához hasonló két-vagy háromágú határfákra több 18. századi példát ismerünk. TAKÁCS LAJOS: *Határjelek, határjárás a feudális kor végi Magyarországon*. Bp. 1987. 42. p.

nyékbeli nemest, három saját familiárisát és 130 ceglédi férfit vezetett Nyárasapát területére, ahol egy budai polgár bérelt marhái számára legelőt a Nyárasapáti családtól. A polgár több mint kétszáz marháját és két szekerét elvitték, egy másik kaszálóról pedig az egyik nyárasapáti paraszt hat marháját hajtották el. A panaszosok – azaz a Nyárasapátiak – szerint így elfoglalták a földterületet.³⁸ A hatalmaskodás-sorozat ezzel véget ért. Néhány hónap múlva a két fél kiegyezett egymással. 1476-ban még egyszer panaszt tett az apácakolostor, mivel Nyárasapáti György és udvarbírája a két faluból való 16 paraszttal és 11 cseléddel együtt lekaszálták, és ahogy ők mondták, „hatalmasul elfoglalták”, az egyik vitatott kaszálót.³⁹ Ennek a panasznak azonban már nem volt semmilyen folytatása. További határviszálynak és a hatalmaskodásoknak évtizedekig nincs nyoma az apácák levéltárában.

Cegléd és Nyárasapát határvillongásai

sz.	dátum	elkövető(k)	cselekmény	DL jelzet
1.	1434.	Nyárasapáti Sebestyén	3 pusztta elfoglalása	12595.
2.	1444. 10. 21.	Nyárasapáti István	verekedés, két ceglédi elfogása, marha lefoglalása	13814.
3.	1454. 07. 02. k.	Nyárasapáti László	2 ceglédi megsebzése, széna lefoglalása	14858.
4.	1454.	Nyárasapáti László	széna és egy ló lefoglalása	15050, 15052, 15053.
5.	1455. 04. 24. k.	Nyárasapáti László	egy marha lefoglalása	15049.
6.	1455. 07. 25. k.	Nyárasapáti László	2 pusztta elfoglalása, széna lefoglalása	15003, 15004.
7.	1455. 09. 29. k.	Nyárasapáti László	széna lefoglalása	15049.
8.	1455. 12. 06.	3 ceglédi jobbágy	egy pusztta elfoglalása, köles lefoglalása	15012.
9.	1455. 12. 06	Nyárasapáti László	földek elfoglalása	15041, 15037.
10.	1456. 03. 12. k.	Nyárasapáti László	2 pusztta elfoglalása	15051.
11.	1456. 04. 24. k.	Nyárasapáti László	földek elfoglalása	15081.
12.	1465. 07. 25. k.	Nyárasapáti György	betörés a városba, egy pusztta elfoglalása	16292.
13.	1468.	Nyárasapáti György	határfa kivágása	16936.
14.	1469. 03. 29.	Nyárasapáti György	egy ceglédi elfogása, ökör, kocsi lefoglalása	16836.
15.	1469. 07. 24.	Nyárasapáti György	egy pusztta elfoglalása	16891, 16892, 16936.
16.	1469. 08. 10.	ceglédi tisztartó	200 marha, 2 kocsi lefoglalása, egy rét elfoglalása	16907, 16937, 16940.

A másik helyszínen csupán bő egy esztendő eseményeit ismerjük. Beatrix királynénak az említett két falu miatt minden szomszédjával, így saját ajtónállómesterével is,

³⁸ DL 16907.

³⁹ DL 17828.

határvitája volt, ami minden bizonnyal nagyon régi múltra tekintett vissza. A klarissza konvent és a Nyárasapáti család példájából láthattuk, hogy határvitákban a földesurak elkeseredetten ragaszkodtak igazukhoz. A királyné ezúttal azonban egészen másként viselkedett. Levelet írt diósgyőri várnagyának, azaz Pályi falu legfőbb intézőjének, továbbá Dorogházi László ítélőmesternek, hogy Perényi Jánosra neki az udvarban szüksége van, ha a bíróság Perényit bizonyító eskü letételére kötelezné, akkor ezért ne kelljen az udvarból elutaznia, hanem úrnője kezébe is letehesse az esküt. A várnagyot pedig arra utasította, hogy parancsolja meg a királynéi jobbágynak, hogy mondjanak le a Dobossal határos vitatott területről.⁴⁰ A falvak határait 1489 tavaszán járták meg.⁴¹ A királyné és bárójának jobbágjai nem jutottak dűlőre: különböző határokat mutattak meg a bíróságból kiküldött személyeknek. Perényinek oklevele is volt a határokról, a királynénak viszont nem, a királyné ezért parancsot adott jobbágynak, hogy engedjenek a szomszéd földesúrnak, mert ő véget kíván vetni a két falu lakói közti minden ellenségeskedésnek (*omnem controversiam*). A pályi parasztok valószínűleg tudták, hogy nincs igazuk, mert nem akartak a határookra megesküdni, egyben tiltakoztak az új és a dobosiaknak kedvező határok kijelölése miatt. A királyné hatalmában bíztak, neki akarták előadni panaszukat. Hiába. A nádori embert kiküldetése előtt már bizonyára tájékoztatták arról, hogy nem kell tartania a királyné haragjától, bátran tarthatja magát a törvényes eljáráshoz, így is tett, és a dobosiak mutogatása szerint állapította meg a határjeleket.⁴² A problémák a következő évben kezdődtek. Nem tudjuk, hogy a vitatott földeket melyik falu lakói vetették be, művelték meg, 1490-ben azonban Perényi azért panaszkodott, mert a királynéi jobbágyság folytatták korábbi jogtalanságaikat (*iniurias*): a határjeleket megsemmisítették, több jobbágyságot megverték és megsebesítettek. A királyné június 2-án parancsot adott jobbágynak, hogy a határokat azonnal állítsák helyre, a Perényi jobbágynak okozott károkat pedig térítsék meg. Meg is fenyegette őket, hogy a diósgyőri vár ispánjának parancsot adott, hogy zabolázza meg őket, Perényit pedig felhatalmazta arra, magát és jobbágyságát bármilyen módon, akár nekik bajt okozva (*omnibus viis et remediis non sine vestro incomodo*) megvédje. Nem telt el két hét, és a királyné végleg pontot tett a történet végére, és Perényi Jánosnak adományozta Pályi falut.⁴³

Árpatarlón nem határvitából kerekedett hatalmaskodás, hanem birtokjogi perből. A Jaksicsok ugyanis a mezőváros és tartozékai ügyében perben álltak a Vingárti Geréb családdal, akik Mátyás király rokonai voltak, és ennek köszönhetően emelkedtek a báróságra.⁴⁴ Az árpatarlói hatalmaskodás két értelmi szerzője Geréb Péter országbíró és fivére László erdélyi püspök voltak. Nem tudjuk, hogy a Gerébek mi jogon követelték maguknak a mezővárost és az uradalmat, nem is várták meg a királyi kúria ítéletét, felrúgva az ítélet végrehajtásának szigorúan szabott szabályait, összegyűjtötték környékbeli birtokaikon élő, nekik szolgáló nemeseket, segítséget kértek egy másik gazdag nemes-től, Bajnai Both Andrástól is, aki saját familiárisait bocsátotta a rendelkezésükre. 1496 tavaszán összesen 34 nemes indult Árpatarló felé, de gyalogosan és lóháton mások is

⁴⁰ DL 71013. (Perényi 616. sz.)

⁴¹ DL 71016. (Perényi 617. sz.)

⁴² DL 71015, 71016. (Perényi 619, 620. sz.)

⁴³ DL 71022, 71023. (Perényi 628, 629. sz.)

⁴⁴ E. KOVÁCS PÉTER: *Matthias Corvinus*. Budapest, 1990. 23. p.; ANDRÁS KUBINYI: *Matthias rex*. Budapest, 2008. 19. p.

kísérték őket. Ágyúkkal, puskákkal, más ostromfegyverekkel vonultak a kastély alá, amelyet megvítak. Jaksics Márk jobb kezén egy lándzsától megsebesült, két mellette szolgáló szerb familiárisának élete is veszélyben forgott.⁴⁵ A Jaksicsok nem hagyták magukat, és rokonaikhoz fordultak segítségért. A következő év májusában a két szerb despota fivér, György és János küldték embereiket Geréb Péter Szerém megyei birtokaira. Brankovics János (Jován) felesége Jaksics lány volt, a hatalmaskodókat pedig a despoták egyik szerb nemzetiségű várnagya, Belmosevics Damján vezette, akinek valamilyen nőrokona a Jaksics családba házasodott be.⁴⁶ Geréb Péter egyik alattvalóját kis híján megölték, majd rögvést a nyári aratás után Árpatahlóra mentek fegyveresen és hatalmasul (*armatis et potentiariis manibus*), és a földekről szekerekkel elszállították a földesúri adót.⁴⁷

A rekonstrukció határai

Az idézett forrásokból az eseményeknek csak egy töredékét ismerjük meg, ráadásul a források mind egyoldalúak. A panaszosok semmiféle engedményt nem tettek a másik félnek, csak az ellenfél jogtalanságairól számoltak be. Ha csak az apácakolostor panaszait ismernénk, azt gondolhatnánk, hogy egy erőszakos nemes zaklatta a ceglédieket. Az ügyben azonban két alkalommal is született egyezség, mindkét esetben az apácák kényszerültek engedni, egyszer még kártérítést fizetését is vállalták.⁴⁸ Nyárasapáti azzal védekezett a határfa kivágása miatt indult perben, hogy a fa nem is a határon fekszik, hanem saját birtokának határain belül, ahol azt tesz, amit akar. A kolostor officialisa is azzal érvelt, hogy nem hatalmasul foglalta el a peres földet, hanem az mindig a kolostor birtokához tartozott.⁴⁹

A kor formális bizonyítási eszközei nem segítenek a valóság feltárásában. Ha az apácák tettek panaszt, a bíróság által elrendelt vizsgálatok mindig őket igazolták, ha a Nyárasapátiak panaszolták be az apácákat, akkor pedig őket. Így volt ez az egész országban: a vizsgálat (*inquisitio*) majd minden esetben megerősítette a panaszos igazát, ezért a perekben csak nagyon gyenge bizonyítéknak számított. Az Anjou-korban egy ügyben kelt, három különböző hatóság által – többnyire egy megyei és két hiteleshelyi – vizsgáló levél ért csak fel a tanúk bizonyosságával.⁵⁰ A név szerinti tanúkihallgatás, a kiáltott közgyűlés (*proclamata congregatio generalis*) esetében is a peres felek állították elő a tanúkat. Ezek a tanúk eskü alatt nem hazudtak, de nagyon óvatosan fogalmaztak, úgy, ahogy az őket előállító peres fél kérte tőlük. A vizsgálat kérdéseit is a tanúkihallgatást javasló fél állította össze. Nagyon jellemző az 1444-es ceglédi hatalmaskodás elbeszélése: mindkét fél verzióját ismerjük, de mintha nem is ugyanarról az eseményről

⁴⁵ DF 279297.

⁴⁶ ENGEL: *Magyar középkori adattár*. Jaksics és Brankovics család

⁴⁷ DL 20598.

⁴⁸ 1466: DL 16419, 1469: DL 16946.

⁴⁹ DL 16936, 16937.

⁵⁰ HAJNIK: *A magyar bírósági szervezet* 292. p.; HOLUB JÓZSEF: *Zala megye története a középkorban*. Pécs, 1929. 245. p.

beszéltek volna. Hasonló tanúvallomásokat figyelhetünk meg más perekben is.⁵¹ Az apácák ügyvédjének elbeszélésében az időrend egyébként – bizonyára szándékosan – zavaros, nehezen lehet rekonstruálni az eseményeket.

A több ezrével ránk maradt más birtokfoglalási és hatalmaskodási ügyekben nem vagyunk annyira szerencsések, mint a Cegléd és Nyárasapát közti határvitában. Általában nem ismerjük a másik fél véleményét, csak az tűnhet fel, hogy sokszor nincs semmiféle következménye még látszólag súlyos hatalmaskodásoknak sem. Nehéz megállapítani, hogy egyáltalán hány ügyről van szó, mert egy panaszban több ügyet is felsoroltak, néha régebbi ügyekre utaltak vissza.

A lefoglalás és a hatalmaskodás

Egyik esetben sem valószínű, hogy az első ránk maradt források egyben az ügy kezdetét is jelentették. A vita és valószínűleg a kölcsönös erőszakos cselekmények is, már régóta folytak. Úgy tűnik, hogy nem csak az elbeszélés kezdődött *in medias res*, hanem maguk az események is. Mindkét résztvevő elmondhatta volna, hogy „a dolog úgy kezdődött, hogy a másik visszaütött”. A határviták időről-időre kitörő, régóta izzó konfliktushelyzeteket jelentettek.

A magyar szokásjog rendkívüli mértékben védte a nemesi birtokot: a birtokhatárok sérthetetlenek voltak, ott nem volt elévülés.⁵² Megoldást az időről-időre bírói segédlettel végrehajtott határjárások jelentettek, melyek során a határjeleket felújították, ha azonban a felek nem értettek egyet, akkor hosszadalmas pereskedés kezdődött.

Ezek az ügyek látszólag csak a földesurakra tartoztak. Az évekig elhúzódó perek alatt azonban a vitatott földterületet valamelyik fél megműveltette, ami a vitát tovább éllezte. A Cegléd és Nyárasapát határára lezajlott események többségében semmilyen erőszakos esemény nem történt. A vitatott földterület – ezeket a kora újkorban villongó vagy veszekedő földeknek nevezik majd⁵³ – hatalmas elfoglalása általában annyit jelentett, hogy nyáron a szénát lekaszáltá ott valamelyik fél. A birtok jogtalanának tartott élése önmagában véve azért volt hatalmaskodás, mert magában rejtette az erőszak lehetőségét. Aki a földet magáénak tartotta, az meg is védte, ha kellett, erőszakkal is. Erre a magyar jogrendszer ugyanúgy lehetőséget adott, mint ahogy az összes más jog.

A Cegléd és Nyárasapát közti határvitában elkövetett erőszakos cselekedetek mind lefoglalási ügyek voltak.⁵⁴ A lefoglalás (*arrestatio*) lehetséges alkalmazásait a legtokéletesebben Zsigmond király 1405-ben kiadott városi törvénye sorolta fel. E szerint akkor került rá sor, ha adósságot kellett kiegyenlíteni, ha valaki bűncselekményt hajtott

⁵¹ TRINGLI ISTVÁN: *A magyar szokásjog a maloméptésről*. In: *Analecta mediaevalia* I. szerk.: Neumann Tibor Bp.–Piliscsaba 2001. 251–268. pp., 266. p.

⁵² *Tripartitum* I. 78., 84., 85.

⁵³ Pest Megyei Levéltár, Pest-Pilis-Solt vm. lt., *Acta iudiciaria miscellanea* „azon villongó földön, erdőn és mezőn” 1652:4. „villogó Sárjő nevű rét” 1653: 3. „azon vilongo földről valo dezimat” 1654:1. „az villongó föld csak egy kicsiny tekerület” 1654: 12. „vilongho földnek” 1657: 17. „az veszekedő földön” 1660:14.

⁵⁴ TRINGLI ISTVÁN: *Vásártér és vári jog a középkori Magyarországon*. Századok 144 (2010) 1291–1344. pp., 1325. p.

vége, vagy ha kárt okozott valakinek.⁵⁵ Ennek megfelelően az *arrestatio* elszenvedője az adós, az elkövető vagy a károkozó lehetett. A magyar okleveles gyakorlat azonban általában beérte két kategória alkalmazásával, ezt tette Zsigmond király 1435-ös úgynevezett nagy törvénykönyve is. A törvény szerint akkor végeztek lefoglalást, ha valaki nem fizette meg adósságát, illetve ha valamilyen kihágást követett el.⁵⁶ E kettős kategória úgy jött létre, hogy a korábbi három kategória utolsó két tagját összevonták.

Ilyen kihágásnak tekintették azt is, ha valakinek az állatai más földjein kárt okoztak. A magyar szokásjog szerint a más földjén járó marhát el lehetett fogni, és zálog címen le lehetett foglalni. A zálogba lefoglalt jószágot azonban három nap múlva vissza kellett bocsátani tulajdonosának.⁵⁷ A nemesi szokásjogot kodifikáló Verbőci István csak a legelő állatok által és favágással okozott károkról beszélt, de ugyanez volt érvényes akkor is, ha valakit vitatott földterületen aratás vagy kaszálás közben fogtak el. Az eljárás célja hármas volt: a károkozás azonnali megszüntetése, a kártérítés gyors kikényszerítése és olyan gyors büntetés, ami emlékeztette a károkozót tetteire. Ezért vették el a tiltott helyen fát vágóktól fejszéiket, köteleiket, a kaszálóktól kaszáikat, az aratóktól ekéiket, ezért foglalták le szekereiket, igavonó állataikat, továbbá a náluk talált fát és terményt. Hasonló megfontolás rejthető a mögött is, hogy a lefoglalás során elfogott nőket levetkőztették. Szó sem volt szexuális zaklatásról, vagy megszegyenyítő büntetésről, egyszerűen az eltiltott cselekmény folytatását akarták így megakadályozni. Téli időben ugyanezért vették el a tiltott favágás közben elfogott személyek kabátját vagy kalapját.

A középkori magyar jog megengedte a személyek elfogását is, mint ahogy az a középkori adóssági ügyekben is szokásos volt. Az *arrestatio* tehát egyszerre jelentette a személy és a dolgok *arrestatio* alá vételét. Ezért foglalták le Cegléd és Nyárasapát határán a marhákat és szekereket. Valószínűleg hasonló megfontolásból történt a malomból haza tartó ceglédi elfogása is. Ebben az esetben nem személy szerint őt, hanem a ceglédieket akarták kártérítésre szorítani, itt tehát a lefoglalás egy sajátos esetével a represszáliával volt dolgunk – csak erről az apácák panaszos beadványa hallgatott.

A lefoglalás és az erőszak szinte természetese módon jártak együtt.⁵⁸ A lefoglalás elszenvedője védte magát és dolgait, a lefoglaló pedig a birtokát, így aztán a verés és megsebzés hozzá tartozott az eljáráshoz. A 18. század első felében írták meg az egyik legolvasottabb jogi kézikönyvet, ami teljes egészében a mezei lefoglalásról szólt. Ad-digra ennek az eljárásnak külön neve is lett, *abactio*, ami azt mutatta, hogy továbbra is a legelés során keletkezett károk voltak a leggyakoribbak. A könyv szerzője – aki egy nagy uradalom intézőjeként rendszeresen találkozhatott ezzel az eljárással – nemcsak megengedte, hanem kifejezetten javallotta az idegen földeken legeltető pásztorok mér-

⁵⁵ „occasione debiti, delicti, culpe aut maleficii” *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. ed. Franciscus Döry, Georgius Bónis, Vera Bácskai Bp. 1976. 196. p.

⁵⁶ „de arestationibus... pro debitis et aliis excessibus” 1435: 13.tc. *Decreta 1301–1457*. 270. p.

⁵⁷ *Tripartitum* III. 33. A három napos terminus valószínűleg más lefoglalásokra is érvényes volt. 1497-ben a jászói premontrei kolostor számára szedett vám fizetését tagadta meg néhány bort szállító karthauzi barát, akiket ezért három napra árujukkal együtt lefoglaltak. DF 233071.

⁵⁸ Újkori példák bőséges felsorolása: TAKÁCS: *Határjelek*. 118. skk.

sékelt elverését (*moderatis ictibus*).⁵⁹ Ez már azonban az erőszakot korlátok közé szorító 18. század kívánalma volt. A középkorban sokkal keményebb erőszakot alkalmaztak, bár a panaszosok bizonyára gyakran túloztak a történetek elbeszélésekor. 1454-ben a nyárasapátiak két kaszálás közben elkapott ceglédi lakost félholtra vertek, 1490-ben a pályi parasztok a szomszéd falu lakosait sebesítették meg. 1497-ben a despoták emberei – feltehetőleg szintén egy represszália következtében – Geréb Péter alattvalóját meg akarták ölni. Az önhatalmú erőszakot visszaszorító 16. században alkotó Verbőci szándékosan különítette el ezt az eljárást a hatalmaskodástól. A Hármaskönyv erről szóló titulusának címe ezért szól csupán a kárt okozó, más földjén legelő barmokról.⁶⁰ Az újkori *abactio* esetében pedig már fel sem merült, hogy a hatalmaskodáshoz bármi köze lehetne, az már nem volt egyéb, mint a polgári kori mezőéri eljárás előzménye.

Az erdei, mezei lefoglalásoknak tehát látszólag semmi közük sincs a hatalmaskodásokhoz. Elsősorban megkülönböztetné őket a kárt okozó szándéka: az elsőben elbitangolt jószágáról, figyelmetlen pásztorról volt szó, a másodikban szándékos birtokfoglalókról, akik a legvégső erőszaktól sem riadtak vissza. Csakhogy a helyzet ennél jóval összetettebb. Ha a réten megjelent egy idegen gulya, a helyeik nem azt mérlegelték, hogy milyen jogon küldték oda vajon ezeket az állatokat, hanem behajtották őket. Ugyanez történt akkor is, ha valaki lekaszálta a rétet. Akár birtokvita – azaz szándékosság – rejtett a cselekedet mögött, akár csak a pásztor tartotta egyszerűbbnek, ha a dúsabb legelőre hajtja a jószágot, egyformán cselekedtek: lefoglalták az állatokat, az embert és nem maradt el az erőszak sem. Jellemző módon sem a károsult részéről tekintve, sem a kár okozó oldaláról nézve nem volt a cselekménynek neve, mai fogalmaink szerint önálló jogi fogalomról, tényállásról nem is beszélhetnénk. Hasonló volt ez ahhoz, ahogy a középkori magyar jogi terminológia nem a bűnügyeket, hanem a bűnözők fajtáit különböztette meg egymástól.⁶¹ Végül a károsult által alkalmazott eljárásról, a lefoglalás majd a behajtás fogalmával jelölték az intézményt. Az *arrestatio* szóval azonban az ilyen ügyekben egészen ritkán találkozunk, az *abactio* pedig csak a 18. században honosodott meg. Az *arrestatio* nem túl gyakori említése könnyen megmagyarázható. Egyrészt egy általános fogalomról van szó, amelynek a mezei kártételek elleni védekezés csak az egyik területe volt. Ennél sokkal fontosabb azonban a ránk maradt „hatalmaskodási” ügyek már említett forráshelyzete, mivel az ilyen ügyeket többnyire a panaszos fél előadásából ismerjük. Akinek elhajtották állatait, elvették fejszéit, és kivágott fáját, jogtalannak érezte a cselekedetet, és erről akarta a bíróságot is meggyőzni. Ha *arrestatióról* beszélt volna, saját keresetét tette volna erőtlenné, hiszen elismerte volna, hogy ő hajtotta tilosba állatait, ő küldte tilos helyre fát vágni embereit, az ellenük alkalmazott lefoglalás és erőszak pedig jogos volt.

A hatalmaskodási panaszokban szereplő mezei lefoglalási ügyekben még azt sem lehet pontosan eldönteni, hogy ki a károsult, és ki a kár okozója. Sőt, mintha a szerepek megcserélődnének: a mezei kár elszenvedője, aki lefoglalást hajtott végre, a hatalmas-

⁵⁹ PAULUS PRILESZKY: *Opusculum questionum cum subnexo circa easdem discursu de pecorum et pecudum abactionibus seu abvagationibus hasque con comitantibus considerationibus Posonii 1735*. 19. A könyvet a következő években még kétszer kiadták.

⁶⁰ A címek már a jogkönyv első kiadásában megvoltak, így azok szinte biztosan magától Verbőcitél származnak. ILLÉS JÓZSEF: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története*. Bp. 1910. 141. p.

⁶¹ TRINGLI ISTVÁN: *Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából*. Levéltári Közlemények 69 (1998) 3–31. pp., 17. p.

kodási panaszokban a kár okozójaként jelenik meg. Nyárasapáti László, aki a tilosban kaszáló ceglédiektől elvette a szénát, az apácák panaszlevelében már hatalmaskodó, kárt okozó személyként jelenik meg. Amikor a ceglédiek a sajátjuknak tartott földről a gulyát elhajtották, a maguk szempontjából nézve nem tettek mást, mint éltek a birtokvédelem jogos eszközével, a lefoglalással, Nyárasapáti György szemében azonban tettük hatalmaskodás volt. A lefoglalás tehát sokszor nem volt egyéb, mint első lépés afelé, hogy az ügyet később hatalmaskodásnak tekintsék. Hogy annak tekintették-e, az elsősorban, mint annyi minden más a középkori Magyarországon, azon fordult meg, hogy kapcsolódott-e hozzá birtokvita.

Segítőik vagy felbujtók?

A mezei lefoglalásnak és a hatalmaskodásnak másban is különbözni kellett volna egymástól. Az elsőt megtehették a parasztok is, a másodikhoz azonban birtokosnak kellett lenni. Jellemző módon a Hámaskönyvnek az állatok okozta kártételekről szóló titulusa a mű harmadik könyvében szerepel, ott ahol a szerző a falusiak jogáról értekezik. Verbőci jól adta vissza a korabeli jogfelfogást. 1492-ben egy birtokügyben két bárói család vállalta, hogy nem zaklatják egymást. Nem tekintik azonban zaklatásnak (*turbatio*) – folytatta az egyezséglevél – a jobbágyok és familiárisok ellenségeskedését (*offensione*), vagy a dolgok elvitelét, ami a szomszédok közt jelentéktelen dolgok miatt gyakran előfordul.⁶²

A valóság persze ebben az esetben is összetettebb volt. A hatalmaskodási panaszokat rögzítő, formulák közt kelt oklevelek leírása számtalan esetben nem más, mint a középkori jogi gondolkodás és a jogi nyelv igyekezete, hogy ott is a birtokosokat helyezze előtérbe, ahol esetleg a parasztok sokkal aktívabb szerepet játszottak.

A legjellemzőbb formulákkal a ceglédiek és a nyárasapátiak közti ügyekben többször is találkozunk. 1455-ben – a Nyárasapátiak szerint – néhány ceglédi a kölest az apácák parancsára és akaratából (*ex earundem commissione et voluntate*) vitte el a vitatott földről. 1469-ben állítólag Nyárasapáti György és felesége küldték volna (*missis et destinatis*) parasztjaikat a malomból hazatérő ceglédire, ugyanebben az évben a ceglédiek is az apácák különös parancsára (*ex speciali commissione et voluntate earundem dominarum sanctimonialium*) hajtották el Nyárasapát területéről a legelő marhákat. Nehezen képzelhető el, hogy a főváros mellett élő apácák személyesen adtak volna parancsot távol élő jobbágyaiknak ilyen ügyekben. Ha a parasztok egyáltalán utasítást kaptak erre valakitől, az csak az intéző lehetett, akinek a legfontosabb feladata a reá bízott birtok védelme volt. Ceglédén tehát valószínűleg az intéző parancsolta meg a parasztoknak, hogy a szomszédos pusztákat elfoglalják. A parasztok azonban ezt maguktól is megtették volna. A királyné pályi jobbágyságait nem bízta senki, hogy elfoglalják a dobosi földeket, és megverjék a dobosiakat, sőt földesuruk ezt valósággal megtiltotta nekik. Eljárásukat a maguk számára azzal igazolták, hogy ők csak a szokásjog által engedélyezett lefoglalás és a vele kéz a kézben járó erőszak szokása szerint jártak el. A ceglédi és a nyárasapáti jobbágyok hasonlóképpen gondolkodhattak: ha egyszer az ő tele-

⁶² DL 71036. (*Perényi* 642.sz.)

pülésükhöz tartoznak a puszták, akkor ők művelik meg. A ceglédi intéző pedig természetesen támogatta őket ebben.

1456-ban a Nyárasapátiak állítólag tíz embert küldtek az egyik rét elfoglalására, 1469-ben 4 familiárisukkal és 12 jobbágyukkal foglalták el az egyik pusztát. Valójában ezek a parasztok nem tettek mást, mint lekaszálták a földeket. Nem tudjuk, hogy a birtokon belül kinek a tulajdonában volt a kérdéses kaszáló és a puszta. Lehet, hogy a földesúrében, aki kiadta bérbe, vagy pénzért, esetleg robotban kaszáltatta le a földet, de az is lehet, hogy e területet a falu közös használatú réjtének tekintették.

Más, de hasonló oka lehetett annak, amikor az apácák tisztartója állítólag 130 jobbágyal hajtott el a vitatott földről kétszáz marhát. Kétszáz marha tereléséhez néhány pástor elegendő lett volna, ezért két eset lehetséges. Vagy az akció biztosításaképpen, egy esetleges ellenállást kivédendő, vitte magával a tisztartó a ceglédi férfiakat, vagy nem is vettek részt ennyien a cselekményben, és a hosszú névsor oklevélben való szerepeltetésének más oka volt. A 130 név csupa férfinév, a panaszos Nyárasapátiak valószínűleg az összes felnőtt ceglédi férfi nevét, azaz az összes családfőt felsorolták. Nem azért, mert a város összes családfője kiment volna a nyárasapáti rétre, hanem mert az egész város számára foglalták el területet, a későbbi kártérítés során pedig az itt felsorolt jobbágyok által okozott károkat kellett megtéríteni. Ebben az esetben is elképzelhető, hogy az elfoglalt terület, mint közös használatú legelő került a város birtokába, melyet a családok között felosztottak. A késő középkori hatalmaskodási panaszokban szereplő, sokszor több tucatnyi embert felsoroló jobbágynévsorok csak ritkán jelentették azt, hogy egész falvak népe vett részt egy cselekményben, csupán azt akarták velük kifejezni, hogy a falvak lakói részesei voltak a cselekménynek, és a későbbi eljárás során köztük kell keresni azokat, akiken a gyilkosságot, megsebzést, verést vagy az anyagi javakban tett károkat számon lehetett kérni. 1509-ben a Lévai Cseh és az Enyingi Török család a Bodrog megyei Vanna és Telek határain fekvő szántókon vitázott. A tavaszi szántáskor állítólag a Törökök három faluból való 120 férfi jobbágya kergetette el innen a Lévaiak hét, ottani birtokán élő jobbágyát.⁶³ 1523-ban a Szatmár megyei Meggyes a Bátoriak ecsedi és a Perényiek nyalábi ágának közös birtokában volt.⁶⁴ A Szamos menti tölgyeseken hizlalt disznók után járó tizedből a földesuraknak komoly bevételeik származtak, amelyből fele-fele arányban kellett volna részesedniük. A disznókat korabeli nyelven kosárnak nevezett sáncok közé verték össze. Ebben az évben azonban vita keletkezett a disznók megosztása körül, mivel a Bátoriak csak azok egyharmadát akarták birtokostársuknak kiadni, a Perényiek azonban a birokjog szerint nekik járó fele részt vették ki maguknak. A Bátoriak hatalmaskodással vádolták meg a Perényieket, panaszlevelükben 311 jobbágy férfi nevét, valószínűleg a meggyesi uradalom Perényiek részére eső összes felnőtt férfi jobbágyát, felsorolták, mint a „hatalmaskodás” segítőit.⁶⁵ Néhány szántó ember elkergetéséhez, kilencszáz disznónak a többiek közül való kihajtásá-

⁶³ *Perényi* 736. sz. Ugyanitt további „hatalmaskodások” történtek, ennek tekintették a vitatott területen az erdei meggyet gyűjtő asszonyok elkergetését is. *Perényi* 738, 739. sz.

⁶⁴ HORVÁTH RICHÁRD: *Az ecsedi Bátoriak várbirtokai a kései középkorban*. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 61 (2006) 305–326. pp., 320. p.; Neumann Tibor: Verböci István 1520. évi utazásai Szatmár megyében. A somlyói Bátoriak és a Móroc-örökség. uo. 290–304. pp.

⁶⁵ *Perényi* 837. sz.

hoz, aligha kellett egész uradalmak férfinépe. A valódi végrehajtók azonban közülük kerültek ki.

A mezei foglalás és a hatalmaskodás között tehát sokszor csak szűk mezsgye húzódott.⁶⁶ A jobbágyok végeztek foglalást akkor is, ha uraik vitatkoztak egy földterületen egymással, csak hogy a jog ezért nem őket tette felelőssé, hanem uraikat, és nem őket, hanem a nemeseket perelték be e miatt. Ha egy pástyor elővigyázatlanul egy másik birtokos földjére hajtotta az állatot, az egész ezt követő eljárás az egyszerű lefoglalás keretében zajlott le, ha azonban ezt ura birtokigénye miatt tette, azt máris hatalmaskodásnak tekintették. A birtok nemesi volt, tehát a belőle keletkezett vitát a nemeseknek kellett vezetniük és elsimítaniuk, a jobbágyok ebben a kontextusban csak végrehajtók lehettek, még akkor is, ha sokkal aktívabb szerepet játszottak, mint azt a szigorú formulák közt kiállított jogi iratok sugallták.

A Gerébek és Jaksicsok küzdelme Árpatarlóért

Más motívumok rejlettek az árpatarlói hatalmaskodás mögött. Ezúttal két nagyhatalmú család pereskedett a birtokért. A per egy pillanatában a Gerébeknek kedvezett az ügy, ők azonban nem várták meg a számukra kedvező ítéletet, hanem „hatalmasul” foglalták el a birtokot. A magyar jogban élt a visszaűzés (*repulsio*) intézménye, amely szerint a végrehajtást egyszer meg lehetett gátolni szimbolikus erőszakkal pl. kard kirántásával vagy más fegyver felmutatásával. A gyakorlatban sokszor nem érték be ennyivel, hanem nagyon is valós erőszakkal gátolta meg a peresztes fél, a számára kedvezőtlen ítélet végrehajtását. Ezúttal is az önhatalmú jogérvényesítés egy formájáról volt szó. A *repulsiót* a szokásjog egyre kevésbé tolerálta, a középkor végén törvénnyel próbálták visszaszorítani, az egyszeri visszaűzést azonban továbbra is megengedték.⁶⁷ A Jaksicsok valószínűleg kihasználták volna ezt a lehetőséget, a Gerébek ezért folyamodtak a várostromhoz. Ők saját, vélt jogaikra hivatkoztak, amelyet csak fegyverrel tudtak megszerezni. Jaksicsok oldaláról nézve ez az eljárás természetesen jogellenes tett volt. Az ostrom és Jaksics Márk megsebzése csupán mellékes cselekedet volt a birtok elfoglalása, egyáltalán az egész jogtalan, azaz hatalmas cselekedethez képest. Egy év múlva, amikor a despóták behajtották az árpatarlói földeken a földesúri adót, Geréb Péter tett panaszt hatalmaskodás miatt.⁶⁸ Az ő szemszögéből kétségtelen hatalmaskodás volt ez: földesúri jogait csorbították, erőszak nem történt, de a Brankovicsok nagy számban felvonult familiárisai kétséget sem hagytak a felől, hogy ha az árpatarlói jobbágyok ellent álltak volna, akkor erőszakkal vették volna el tőlük az adót. Mivel Geréb Péter a panaszban említést sem tett a Jaksicsokról, lehet, hogy a két despota valóban saját jogon szedte be az adót, azaz a saját szempontjukból nézve, ők is jogosan jártak el, és nem egyszerűen csak fegyveres segítséget nyújtottak rokonaiknak. A Gerébek ostroma után feltehetőleg a Jaksicsok a Brankovicsoknak zálogosították el jogaikat, bízván abban, hogy a hatal-

⁶⁶ A Pfändung és Fehde kapcsolatra RUSZOLY JÓZSEF is felhívta a figyelmet: *Európa jogtörténete*. Az „újabb megánjogtörténet” Közép-és Nyugat-Európában. Bp. 2002. 312. p.

⁶⁷ *Tripartitum* II. 73, 74; HAJNIK IMRE: A magyar bírósági szervezet. 428. p.

⁶⁸ A kilencedet szedték be. Júliusban természetesen csak a gabonakilencedet vitték el a földekről.

mas erővel rendelkező despoták valahogy majd visszaszerzik a jószágokat. Nem tudjuk, hogy erre hogyan és mikor került sor, de később a Jaksicsok újra Árpatarló urai lettek. 1519-ben az ő kezükön volt a mezőváros, melyet egészen az oszmán hódításig birtokoltak.⁶⁹

A hatalmaskodások motivációinál mindig érdemes megvizsgálni, hogy nincs-e politikai vetülete a cselekménynek. A középkori magyar történelem ún. zavaros időszakai általában belháborúkat jelentettek, a politika köntösébe öltöztetett hatalmaskodások sorozatát, amikor a különböző pártállású személyek az általuk képviselt politikai célokkal legitimálták hatalmaskodásaikat.⁷⁰ A két határvillongás esetében semmi ilyesmiről nem beszélhetünk. Cegléd és Nyárasapát első ismert viszálya Zsigmond király uralkodásának utolsó éveiben történt, amikor teljes béke honolt az országban. Az 1440-es és 50-es évek hatalmaskodásai ugyan az Albert király halála utáni hosszú zavaros idők alatt történtek, az ország közepén azonban ebből keveset lehetett érezni, a későbbi események pedig mind Mátyás király konszolidált uralma alatt történtek. Pályi és Dobos parasztjait természetesen semmiféle politikai megfontolás nem vezette, amikor földjeikért küzdöttek. Árpatarló ostroma is Ulászló uralkodásának békés időszakában történt. A várak és kastélyok ostroma ritka kísérője volt a hatalmaskodásoknak, de nem volt rendkívüli eset. Mátyás király uralmának nyugodt éveiben egy hatalmaskodás során üzték el a Körös megyei Bednya kastélyának lakóit.⁷¹ A Mátyás király halála utáni zavaros időkben a Miksa római király pártjára állott magyar nemesek megostromolták a Geréb fivérek délvidéki kastélyait, Ivánkaszentgyörgyöt, Szombathelyt, Atyát, és Eszéket. Ez utóbbi ostromához elküldte embereit Brankovics György despota is. A Gerébek ezt hatalmaskodásnak tekintették.⁷²

Az 1491-es pozsonyi béke után azonban az ország túlnyomó része meghódolt II. Ulászló királynak.⁷³ Az 1496-os árpatarlói ostrom résztvevői, elszenvedői, és a szerb despoták is egyaránt a király hűségesei lettek. 1495-ben ért véget Magyarország déli megyéiben a király néhány hónapos hadjárata a lázadó Újlaki Lőrinc és szövetségesei ellen. Egyaránt Ulászló oldalán harcolt Geréb Péter, Bajnai Both András és a szerb despoták. A Jaksicsok részvételéről nem tudunk, de biztosan nem támogatták Újlaki herceget. Bajnai a király nevében ekkor foglalta a herceg Szerém megyei várait, többek közt azt a Szentdemetert, melynek várnagyát egy évvel később Árpatarló ellen küldte.⁷⁴ Az árpatarló-i hatalmaskodásnak tehát semmilyen köze nem volt a herceg elleni háborúhoz, és valószínűleg más politikai vonzata sem volt. Az Árpatarlóért folytatott per, majd az ostrom és az elfoglalás legfeljebb különböző udvari klikkekbe vetette a résztvevőket.

A hatalmaskodások természetesen mind anyagi érdekből történtek, a lefoglalt állatokat, learatott terményt vagy az elfoglalt birtokot mégsem lehet zsákmánynak tekinteni. Ezek a hatalmaskodók vélt jogaihoz tartoztak, miképp az erőszak is a vélt jogok védel-

⁶⁹ DL 26680.

⁷⁰ TRINGLI ISTVÁN: *Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541*. Budapest, 2003. 12. p.

⁷¹ DL 102275.

⁷² DL 20056.

⁷³ NEUMANN TIBOR: *Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492)* I–II. Századok 144–5 (2010–11) 335–372. pp., 293–348. pp.

⁷⁴ FEDELES TAMÁS: *A király és a lázadó herceg. Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*. Pécs, 2011. 133. p.

mét szolgálta. Nem volt zsákmány a mezőn vagy erdőben lefoglalt idegen állat sem, azt három nap után vissza kellett adni tulajdonosának, addig azonban etetni kellett, igaz a kártérítésbe be lehetett számítani a lefoglalt állatok eltartását.

A segítők

A panaszokban nemcsak csak akkor emlegették mások akaratát, ha a felperesek a nemesek felelősségét akarták a jobbággyokkal szemben kihangsúlyozni. 1465-ban Nyárasapáti György és társai nem a saját szakállukra, hanem a szomszéd özvegyasszony tanácsára és biztatására (*ex consilio et voluntate*) támadták meg Cegléd városát. Nem tudjuk, hogy a Vezsenyi családnak milyen vitája volt a klarisszákkal. Az özvegy azonban jó érzékkel választotta ki Nyárasapáti Györgyöt, akinek már régóta viszálya volt a kolostorral. Átengedte neki jobbággyait is, hogy Ceglédre törjenek. Nyárasapáti György nem segítője volt a hatalmaskodásnak, hanem aktív résztvevője. Segítőt az a fikció tett belőle, hogy magával vitte akciójára a Vezsenyiek parasztjait is.

Hasonlóképpen fejezték ki a családtagok szerepét is. A panaszosok nem tudhattak arról, hogy egy hatalmaskodás kitervelésében mennyire vettek részt más családtagok. A fikciónak – ami, akárcsak más esetekben, ezúttal is a birtokjogon alapult – nagy szerep jutott. A közösen gazdálkodó családtagoknak felelősséget kellett viselniük a birtokhoz kötődő tettekért. Ezért írták le formulaszerűen a Nyárasapátiak több hatalmas cselekedetének elbeszélésekor, hogy fia beleegyezésével és akaratából (*ex consensu et voluntate*) vagy felesége beleegyezésével és biztatására (*ex consensu et investigatione*) követte el a család feje a hatalmaskodást.

A hatalmaskodás résztvevőit szigorúan rendi hovatarozásuk szerint különítették el és sorolták fel a panaszlevelek. A ceglédi hatalmaskodásokban a sorrend így nézett ki: nemesek, kunok, familiárisok, jobbággyok. Az Nyárasapát és Cegléd közti hatalmaskodássorozat nagy része egyszerű mezei lefoglalás volt, ezekben az esetekben nem találkozunk nemes segítőkkel. Ők csak a nagy akciókban bukkantak fel. 1465-ben a Nyárasapátiak és a Vezsenyiek által Cegléd ellen vezetett csapatban 15 nemeset találunk, 1469-ben, amikor a vitatott rétről egy egész gulyát hajtott el a ceglédi tisztartó, öt nemeset vitt magával. A nemesek mind környékbeli, Pest vagy Külső-Szolnok megyei kisnemesek voltak. Valószínűleg alkalmi segítőkéről volt szó, akiknek motivációját nem ismerjük. Csak előkelő nemesek, bárók vagy főpapok hatalmaskodásaiban találkozunk nemes familiárisokkal. A klarissza zárdának az önmagában álló mezőváros környékén nem érte volna meg familiárisokat fogadni, a Nyárasapátiak pedig a nemességnek ahhoz a rétegéhez tartoztak, amelyik familiárisként másokat szolgált, nekik arra nem tellett volna, hogy familiárist fogadjanak. A környéken élő kunokat a nemesek között sorolták fel, kollektív jogaik ugyanis hasonlatossá tették őket a nemesekhez.

Egy alkalommal mégis emlegették a Nyárasapátiak familiárisait. Őket azonban a jobbággyok között sorolták fel. A familiáris ugyanis lehetett nem nemes is. Ők az úr vagy az intéző személyes szolgálatában levő emberek voltak, akiknek igen vegyes lehetett a jogi állásuk: a házi cselédttől, a jobbággyi adóktól menetesített szabadosokig mindenki ebbe a kategóriába esett, akit valamilyen különleges viszony kötött az urához. A ceglédi tisztartó is magával vitte három saját familiárisát. Nem tudjuk, hogy az apácák

jobbágysai voltak-e, ám az biztos, hogy a tisztartó szolgálatában állottak. A magyar szokásjog nem tett különbséget a mezővárosi polgárok és jobbágysai között, ezért nem neveztek a peres iratokban a ceglédieket polgároknak, hanem jobbágysainak. Nem volt fontos megemlíteni a falun vagy városon belüli jogállásukat sem. A felsorolás egy-egy elejtett jelzőjéből azonban kiderül, hogy telkes jobbágysai és cselédek egyformán voltak közöttük.

Geréb Péter országbíró és püspök testvére nem személyesen ostromolták meg az árpatai kastélyt. Először is segítőt kerestek, Bajnai Both Andrást, szintén a Mátyás korban felemelkedett, később báróvá lett nemes, aki a Gerébekhez hasonlóan nem ment személyesen a kastély alá, hanem embereit küldte oda.⁷⁵ A Jaksicsok panaszlevelében név szerint felsorolt nemesek mind a Gerébek és Bajnai Both familiárisai voltak.⁷⁶ Árpatai ostromlói Geréb Péter leghűségesebb embere, Gibárti Keszér István vezette, aki ekkor aloraszágbíróként szolgált urát. E tisztség azt jelentette, hogy a királyi kúriának abban a bíróságában, amelyet elvileg az országbíró vezetett, szakértő jogászként ő szolgáltattott igazságot.⁷⁷ Mellette lovagolt a legfontosabb magyar végvár, Belgrád udvarbírája, Mihály deák is. Belgrád királyi vár volt, amely ekkoriban Somi Józsa alsómagyarországi főkapitány parancsnoksága alatt állt, ettől függetlenül az udvarbíró még lehetett az országbíró familiárisa. Egy évvel később a Brankovicsok várnagyait küldték a Gerébek birtokai ellen, akik uraik familiárisaival és jobbágysaival együtt cselekedtek. Mindegyik várnagy az általa igazgatott várhoz tartozó falvak parasztjait vezette.⁷⁸

Az intézőknek rendkívül fontos szerepük volt a hatalmaskodásokban. A Nyárasapátiak elleni akciókat a ceglédi tisztartó vezette. A királyné várnagya köztes szerepet játszott a pályi határvitában. Beatrix nagyvonalúan kezelte az ügyet, saját jogáról is hajlandó volt lemondani a politikai haszon érdekében. A várnagynak a királyné utasítását mindenben követnie kellett volna, ő azonban nem tudta, vagy nem akarta a pályi jobbágysait visszatartani attól, hogy a szomszédos falu lakóival szembeszálljanak.

⁷⁵ PÁLOSFALVI TAMÁS: *Bajnai Both András és a szlavón bánág. Szlavónia, Európa és a törökök 1504–1513.* In: Neumann Tibor, Rácz György (Hg.), *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére* Budapest–Piliscsaba, 2009. (Társadalom-és művelődéstörténeti tanulmányok, 40) 251–300. pp.; B. BENKHAARD LILLA: *A Bajnai Both család késő középkori udvarháza. Régészeti kutatások a bajnai Sándor-Metternich kastélyban, 1995–2004.* In: *Kastályok évszázadai* im. 55–74. pp.

⁷⁶ SZEKFÜ GYULA: *Szerviensek és familiárisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány –és közigazgatástörténet köréből.* (Értekezések a történeti tudományok köréből 13, 3.) Bp. 1912.; KUBINYI ANDRÁS: *A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós politikájában.* In: *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 4* (1973) 3–44. pp.; uő.: *A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén.* In: *Magyarország társadalma a török kiűzésének idején.* (Discussiones Neogradienses) Salgótarján, 1984. 5–24. pp., 12. p.

⁷⁷ BÓNIS: *A jogtudó értelmiség.* 356. p.

⁷⁸ „Georgius et Johannes de Kelpen despoti Rascie missis et destinatis Demetrio Pozop provosori curie eorum in eadem Kelpen constituto et Damiano Belmosowigh castellano castelli ipsorum Arky vocati unacum ceteris familiaribus et iobagionibus ipsorum ad possessionem ipsius exponenti Zylbaach appellatam in dicto comitatu Syrmienensi existenti... Wok Galachowigh castellanus castri ipsorum Irehg vocati in dicto comitatu Sirmienensi existens assumptis secum nonnullis familiaribus et iobagionibus dictorum dominorum suorum in pertinentiis dicti castri commorantis” DL 20598.

Az erőszak célja

A három vizsgált eset azt mutatja, hogy csak a nagy hatalmaskodásoknál számolhatunk előre kiszámított akcióval, más esetek a pillanatnyi problémára adott gyors válaszok sorozatai voltak, amelyek azonban előkészíthettek egy nagy akciót. A két határvitában elkövetett nagy hatalmaskodások – betörés a városba, a gulya elhajtása – fő célja az erődemonstráció és az elrettentés volt, az erő megmutatásával akarták visszatartani a másik felet a sok kis „hatalmaskodástól”, valójában a lefoglalástól, azaz vélt jogaik gyakorlásától. A hatalmaskodásra azért került sor, mert a probléma békés eszközökkel megoldhatatlan volt. A Cegléd és Nyárasapát, a Pályi és Dobos közti határokat mindkét fél vitatta, egyik sem akart lemondani a neki szükséges területekről. A föld használata, elvont formában kifejezve, a jog érvényesítése hozta magával előbb a kisebb, majd a nagyobb hatalmaskodásokat. Hasonló volt a helyzet Árpatarló ostrománál: a hatalmaskodók ott is vélt jogaikat érvényesítették, és foglalták azt a birtokot, melyet maguknak követeltek.

Az alkalmazott erőszak mindhárom vizsgált esetben bizonyos határokon belül mozgott. Verés, megsebzés, jogosnak vélt lefoglalás volt a módszer, emberölésre nem került sor. Természetesen nem zajlott le minden hatalmaskodás ilyen békésen. Megfigyelhető néhány szimbolikus vagy inkább látványos cselekedet is a Cegléd és Nyárasapát közti hatalmaskodásokban. Amikor 1444-ben Nyáraspáti István Cegléden a bíróval összeszólalkozott, a polgárok meghúzták a templom harangját, és a harangszóra összegyűlve támadtak a nemes úrra és kíséretére. Fegyver is akadt a házakban: dorongokkal, íjjakkal, nyilakkal és más eszközökkel (*cum fustibus, arcuibus et sagittis necnon ceteris armis eorum*) támadtak a nyárasapátiakra. A Nyárasapátiak és a Vezsenyiek parasztjai és nemes segítők 1465-ben felhúzott számszerűjaikkal és kirántott karddal (*erectis balistis et evaginatís gladiis*) csaptak a városra. A számszerű felhúzása és a kard kirántása nem egyszerűen a fegyver készenlétbe helyezését jelentette, hanem a harcra készség kinyilvánítását is. A leglátványosabb cselekedet azonban kétségtelenül a ceglédiek által határfának tartott tölgyfa kivágása volt. Azzal, hogy Nyárasapáti György nemesi kúriája kapuját ebből a fából készítette, még tovább ment. A határfa többé nem Cegléd és Nyárasapát határait, hanem a nemesi család házát óvta.

A bírói megoldás

A három ügyben egészen különböző bírói megoldások születtek. A kolostor és a Nyárasapátiak kétszer is fogott bírói ítéletnek vetették alá magukat. 1466. október 10-én királyi kúriában, a személyes jelenléti bíróság előtt a bíróság legfőbb vezetője, a kancellár, Vitéz János esztergomi érsek közvetített a felek között. A kolostor ügyvédje és Nyárasapáti György megígérte, hogy minden perüket megszüntetik, a kolostor elismeri, hogy a vitatott földek határai ott húzódnak, ahol a Nyárasapáti nemesek állítják, ezenkívül 180 forintot fizetnek a Nyárasapátiaknak.⁷⁹ A békeség azonban csak három évig tartott, 1469-ben újra kezdődtek a villongások a határoknál. Ezúttal egy előzetes fogott

⁷⁹ DL 16419.

bírói ítélet vetett véget a pernek, ezúttal is a királyi bíróság alakult fogott bírósággá. A határok megállapítást a felek által választott bírákra bízta.⁸⁰

Az ítéletek mindkét esetben az ügy kiváltó okát akarták megoldani, nem hatalmaskodások során történt eseteket bírálták el, hanem a határvonalat akarták úgy meghúzni, hogy többé ne legyen ellenségeskedés. Igazi megoldást azonban nem sikerült találni. A kolostor csak azért egyezett bele 1469-ben a fogott bírói ítéletbe, mert vesztesre állt az ügye. A két fél egyezséglevele hiába helyezett kilátásba szigorú büntetést annak, aki nem tartaná be az egyezséget. A kolostor ügyvédei ügyesen kihasználták udvari befolyásukat, és elodázták a számukra kellemetlen határjárást. A végrehajtásra kiküldött ítélőmesternek hirtelen sürgős dolga lett a király mellett, ezért nem küldték ki Ceglédre, a budai káptalannak pedig a király nevében megparancsolták, hogy ne állítson ki az ügyben semmiféle oklevelet, a felek által választott, fogott bírákat is eltiltották az ítélelhozattól. A végleges egyezséget még 1472-ben is elhalasztották, semmi jele annak, hogy valaha is megkötötték volna azt.⁸¹ A határvillongást azonban félretették, 1476-ban ugyan az apácák egy újabb per indításával próbálkoztak, de annak már nem lett semmilyen folytatása.

A középkori gondolkodás a pert és a hatalmaskodást egyformán elkerülendő rossznak tartotta. Az 1469-es előzetes egyezség szerint a jogtalanságok, károkozások, hatalmaskodások és ellenségeskedésekből keletkeztek a perek, amelyeket a fogott bírák „tanácsára és reformjára” szüntettek meg. A per tehát éppolyan kárhozatos dolog volt, mint a hatalmaskodás, a kiegyezés pedig reform volt, azaz a hatalmaskodás és a perek előtti békés állapot visszaállítása.⁸²

Cegléd és Nyárasapát határvitái egészen új körülmények között kezdődtek újra. Bu-da elfoglalása után mindkét település oszmán uralom alá került és hász birtok lett.⁸³ A földesurak elmenekültek, jogigényeiket ugyan fenntartották, de ebből keveset tudtak érvényesíteni. A parasztok ott folytatták a határvillongásokat, ahol uraik közel egy évszázaddal korábban abbahagyták. A ceglédiek az oszmán hatóságok segítségével csatolták a város területéhez a régóta vitatott földeket. Nyárasapát a tizenöt éves háborúban elpusztult, és csak évtizedek múlva települt újjá.⁸⁴ Ekkor az oszmánok már kevésbé szóltak bele a városok belső ügyeibe, a magyar igazgatási rendszer kezdte befolyását visszaszerezni a területen, a vitatott határok ügyében ők jártak el.⁸⁵ Az oszmán uralom alatti a

⁸⁰ DL 16946.

⁸¹ DL 17027, 17049, 17056, 17084, 17373.

⁸² „*Licet inter ipsas partes occasione quorundam prediorum ac terrarum, pratorum et fenilium litigiosarum inter possessiones Czegled ipsarum dominarum sanctimonialium ac Nyarasapath dicti Georgii adiacentium, earundemque metarum rectificationum, necnon pretextu iniuriarum, dampnorum, actuum potentiarium et differentiarum nonnullae lites, rixe et contentiones orite in curia nostra regia ventilatae et usque ad iuramentales depositiones ac oculatas revisiones et communes inquisitiones deductae fuerint. Tamen ipsi proborum hominum ad id inducti consilio et reformatione universas et quoslibet eorum causas usque modo sub quibuscumque formis verborum in alterutrum motas et vertentes, adiudicationi, determinationi et conclusioni atque ordinationi dominorum magistrorum prothonotariorum curie nostre ac octo proborum et nobilium virorum per ipsas partes equaliter eligendorum submisissent, nostrique submiserunt in presentia eomodo.*” DL 16946.

⁸³ KÁLDY-NAGY GYULA: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. (Pest megye múltjából 3) Bp., 1977. 161. p.

⁸⁴ ÉRI: Cegléd 19. p.

⁸⁵ HEGYI KLÁRA: Az oszmán hatalom berendezkedése és működése. in: Pest megye I/2. 322. p.

határperek is azt bizonyítják, hogy az ilyen vitákból eredő középkori hatalmaskodások kezdeményezői éppúgy lehettek a parasztok, mint a földesurak.

A Pályi és Dobos esetében született megoldás egészen szokatlan volt. A királyné már 1489-ben engedni akart hú bárójának, a helybeliek azonban nem törődtek úrnőjük parancsával, nekik fontosabb volt vélt igazuk, és a föld, mint a királynéi utasítás. A királyné végül a lehető legegyszerűbben oldotta meg a problémát, az egész falut odaadta Perényinek. Erre csak az 1490-es rendkívüli politikai helyzetben kerülhetett sor. A királyné a királyválasztáson, majd az azt követő katonai konfliktusban pénzt és politikai támogatást kapott Perényi Jánostól. A királyné számára a politikai érdek fontosabb volt, mint egy távoli falu határviszálya. A megoldás azonban csak látszólag volt teljesen más, valójában ezúttal is a hatalmaskodás alapvető okát szüntették meg: a határviszályt. A királyné azonban nem néhány holdnyi rétet vagy szántót engedett át Perényinek, mint ahogy az apácák tették, hanem egy egész falut. Azután, hogy a Perényi család megszerezte Pályit, véget értek a határperek. Azt azonban nem tudjuk, hogy a határviták is megszűntek-e. Perényi Jánosnak most már saját jobbágysai között kellett igazságot tenni. Ha ugyanazon birtokos falvai között fordult elő határvita, folytatódhattak a lefoglalások és az erőszakos cselekedetek, azt már nem tekintették sem mezei kártételnek vagy lefoglalásnak, sem pedig hatalmaskodásnak. Ezek a perek nem a megyei törvényszék és nem a királyi kúria előtt folytak, hanem az úriszék előtt.

A hatalmaskodások segítői a bírósági eljárás során teljesen különböző elbírálás alá estek. A nemesek – akár saját jogukon, akár segítőként hatalmaskodtak – és a kunok a királyi kúria valamelyik bírósága előtt feleltek tetteikért. A nem nemes familiárisokat és a jobbágysokat földesuruk úriszéke előtt lehetett beperelni. A nemesek és parasztok bíróság elé állításának még a neve is különbözött, az elsőt idézésnek (*citatio*) nevezték, a másodikat bíróság elé állításnak (*statutio*). Ez az eljárás teljesen megfelelt annak az általánosan követett elvnek, mely szerint a felperesnek az alperes bírósága előtt kell keresnie igazát.⁸⁶

1469-ben még a fogott bírói megegyezés előtt a kúriai bíróság arra utasította az óbudai kolostort, hogy ceglédi jobbágysainak vagy a ceglédi tiszttartó, vagy a ceglédi bíró tartson törvényszéket, ahol Pest megye egy szolgabírója is jelenjék meg. Ez a parancs teljesen megfelelt az országban követett szokásjognak.⁸⁷ A bírói utasítás alig tett különbséget a városi bíróság és az úriszék között. Erre nem is volt szükség, hiszen a ceglédi bíróság éppúgy az intéző felügyelete alatt működött, mint az úriszék. A hatalmaskodásban részt vevő, nem nemes familiárisok és a jobbágysok az itt kiszabott ítélet szerint térítették meg az okozott károkat, fizették meg a verésért, megsebzésért járó büntetéseket. A hatalmaskodásban részt vevő jobbágysok bíróság elé állításának elmulasztásáért egy márka, azaz négy forint bírság járt.⁸⁸ Az előállításáról szóló parancsban, melyet

⁸⁶ *Tripartitum* III. 26; WENZEL GUSZTÁV: *Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucsei Dóczyakkal 1494–1548.* (Értekezések a történeti tudományok köréből 6,6) Bp. 1876. 38. p.; HAJNIK: *A magyar bírósági szervezet.* 100.p.

⁸⁷ DL 16940.

⁸⁸ Az elmaradt *statutio* miatt kirótt egymárkás bírságra találunk példát a személyes jelenlét egy 1492-ben oklevelében. E szerint az ügyvéd 18 napig hiába várt a másik félre, akik nem jelentek meg a tárgyaláson, *neque tres famulos et iobagiones ipsorum eisdem statuere commissos statuerunt.* Ezért őket a meg nem jelenésért a szokásos bírságban – azaz fejenként három márkában –, *pro non statutione dictorum trium*

a kúria rendelt el, formulaszerűen szerepelt az is, hogy a földesurak a most náluk élő jobbágyságot állítsák a bíróság elé (*ex parte iobagionum eorundem predictorum nunc erga ipsos habitorem*). Azt a jobbágyot, aki időközben elköltözött földesurától, már nem állíthatta a hatalmaskodó saját úriszéke vagy városi, falusi bírósága elé, hiszen a költözéssel és a földesúr váltásával kikerült régi ura joghatósága alól.

A *statutio* adja meg a kulcsot ahhoz, hogy mi szükség volt a jobbágyok tömeges felsorolására a hatalmaskodási panaszlevelekben. Ezeket a jobbágyokat kellett a hatalmaskodó vagy legalábbis a hatalmaskodással vádolt földesúrnak a saját úriszéke elé állítania. Aki ezt elmulasztotta, tetemes bírságra számíthatott. Azért nevezték meg a panaszosok az ellenfél birtokainak általuk ismert összes felnőtt férfitakosát, mert csak így lehettek biztosak abban, hogy egy valódi elkövető sem bújlik ki a kártérítési kötelezettség alól.

A segítők valódi szerepe

A segítőknek a hatalmaskodásokban játszott valódi szerepét a rendi és birtokjogi fikciók szerint készült formulák elrejtették. A látszólagos egyértelmű szerepek megfordultak, a lefoglalási ügyekből kinőtt hatalmaskodásokban valójában a nemesek és az intézők segítették a jobbágyokat, ami a konfliktus eszkalálódásához vezetett, és ekkor már valóban a többség (a földesúr, intéző) állt a hatalmas cselekedet élére. A hatalmaskodások bírói elintézésekor a rendi hovatartozás döntött: a nemesek és a jobbágyok más jog szerint és más fórumon keresték igazukat.

A késő középkorban a hatalmaskodásban való részvétel egyértelműen következménye a szociális csoporthoz való tartozásnak, nem pedig annak létrehozója. Ha az intéző kilépett ura szolgálatából, már nem folytatta a hatalmaskodást. A familiárisi kötelék úr és familiárisa között nem szólt egy életre csak egy bizonyos időre, az intézmény azonban jelentős részben azért jött létre, hogy, ha kell, fegyveres támogatást biztosítson a nemesség előkelőbb részének. A jobbágy és földesúr közti jogviszonyt sem a közös hatalmaskodási akció hozta létre, az legfeljebb annak csak egy megjelenési formája volt. A hatalmaskodás, a hatalmasnak tekintett cselekedet elsődleges funkciója a jogigény érvényesítése volt. A hatalmaskodásnál alkalmazott erőszaknak tehát nem volt csoportképző szerepe, egyszerűen a már meglevő csoportok (nemesi család, falu) érdekeit szolgálta.

iobagionum in singulis marcis commisisimus fore convictos et agravatos, hacsak elfogadható módon okot ki nem tudnak menteni magukat. DL 19903.